

Перша українська дейзі-бібліотека

Оксана Потімко
канд. істор. наук,
керівник Ресурсного центру
освітніх інформаційних
технологій для осіб
з особливими потребами
Національного
університету
“Львівська політехніка”,
виконавчий директор
Львівського обласного
осередку
ВГО “Українська спілка
інвалідів”,
інвалід I групи із зору
м. Львів

Близько двох десятиліть тому на світовому книжковому ринку з’явилися аудіокниги в спеціальному форматі DAISY. Ця продукція розроблялась цілеспрямовано для читачів із глибокими ураженнями органів зору. Від звичайної аудіокниги література у форматі DAISY вирізнялась кількома новими функціональними можливостями, найголовніша з яких — швидкий пошук потрібного матеріалу. Завдяки цьому незрячий читач не лише міг прослухати аудіокнигу, але й протягом кількох секунд знайти в ній потрібний пошуковий елемент — сторінку, параграф, розділ, примітку, завдання і т. д.

Фактично, функція навігації аудіокнигою з можливістю оперативного пошуку необхідного звукового матеріалу відкрила нові обрії для користувачів з глибокими вадами зору. Новими можливостями передусім скористалися незрячі та слабозорі студенти, учні, спеціалісти. Адже навігаційно-пошукова функція вирівнювала можливості зрячого і незрячого читача у доступі до книги. Студент чи учень з глибокими вадами зору міг швидше, порівняно зі зрячим спудеєм, знайти потрібну сторінку чи главу, а також самостійно прочитати їх, без допомоги сусідів по шкільній чи студентській лаві.

Дейзі-книга мала й кілька інших корисних можливостей, зокрема — створення голосових закладок. У величезній масі звукового матеріалу, що накопичувався у незрячого студента протягом першого року навчання і сягав щонайменше кількох сотень або й тисяч годин звучання, відтепер можна було промаркувати голосом будь-яку потрібну тему, цитату, репліку, формулу тощо. Напередодні іспитів або семінарських занять ця опція надзвичайно допомагала незрячому студенту, якому вже не було потреби марно витрачати дорогоцінний час для прослуховування прочитаного викладачами протягом року лекційного матеріалу. Достатньо було прослухати лише власноруч зроблені голосові закладки, щоб віднайти у кількасотгодинному навчальному курсі потрібний пошуковий елемент. Перелік нових корисних можливостей DAISY цим не вичерпувався.

Таким чином, дейзі-книга зробила революційний стрибок у процесі доступу незрячого читача до аудіюваної книги. Її вирізняли відразу кілька характеристик:

- 1) гнучка навігація;
- 2) поєднання та синхронізація різних способів подання книги;
- 3) online-доступ до контенту.

Термін “daisy” (digital accessible information system) перекладається як цифрова доступна інформаційна система. Сьогодні цей формат літератури поширений у понад 90 країнах світу, в тому числі — у Японії, США, Швеції, Великій Британії та ін. Протягом двох десятиліть існування дейзі-книга вдосконалилась, здобула своїх прихильників, врешті — стала універсальним форматом літератури для незрячих і слабозорих. Дейзі-книга прийшла на заміну аудіолітературі на касетах, якою до появи DAISY користувались інваліди з вадами зору у всьому світі.

Провідні країни світу розпочали виробництво технічних засобів із голосовим меню для прослуховування літератури у форматі DAISY. Зараз на ринку відомі дейзі-плеєри японського, канадського, швейцарського виробництва, різних модифікацій і ступенів мобільності¹. Представлені на українському ринку тифлотоварів дейзі-плеєри “розмовляють” російською мовою через відсутність якісного україномовного синтезатора.

Існують як апаратні, так і програмні дейзі-плеєри. Серед найбільш розповсюджених програмних дейзі-плеєрів — *FSReader*, який автоматично встановлюється на комп’ютері при інсталяції програми екранного доступу *Jaws* (починаючи з версії 11.0), та *Android Daisy Reader* — безкоштовна програма для мобільних телефонів на платформі Android.

Розмаїття дейзі-плеєрів для прослуховування відповідної літератури створює здорове конкурентне середовище для вітчизняних користувачів із вадами зору. Адже нешешеві для пересічного українського інваліда зі зору апаратні дейзі-плеєри (настільні або кишенькові) мають безкоштовні альтернативи у вигляді програмних дейзі-плеєрів, доступних для переважної більшості кінцевих споживачів.

В Україні перша дейзі-книга з’явилась у 2008 р. Пілотний проект, який анонсував формат DAISY на українському ринку, з плином часу пустив коріння. У 2014 р. Львівський обласний осередок ВГО “Українська спілка інвалідів — УСІ” спільно з “Ресурсним центром освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами” Національного університету “Львівська політехніка” розпочали міжнародний шведсько-український проект з “Svefi Academy” (Швеція), підтриманий SIDA. Проект одержав назву “Сучасні інформаційні системи для українських користувачів з вадами зору” і був розрахований на два роки реалізації. Його кінцева мета передбачала створення Першої української дейзі-бібліотеки.

Проект розпочався у травні 2014 року навчанням першої групи осіб із глибокими вадами зору, які репрезентували різні регіони України. Загалом протягом травня—вересня 2014 року навчанням були охоплені 25 інвалідів із зору зі Львова, Києва, Харкова,

Експеримент на швидкість пошуку потрібної сторінки у друкованій та дейзі-книзі

Ужгорода, Мукачева, Луцька, Тернополя, Івано-Франківська, Житомира, Рівного. Група тих слухачів, які досягли найкращих успіхів під час первинного навчального курсу, продовжила стажування у Швеції на базі академії “Svefi”. Завдання кожного учасника проекту полягало в тому, щоб виготовити 100 позицій аудіолітератури у форматі DAISY. Допускались найрізноманітніші способи виготовлення дейзі-книг: від конвертації готової аудіокниги у формат DAISY за допомогою програми PRS² щодо використання синтезаторів мови для створення роботизованої дейзі-книги³. З огляду на відсутність якісного синтезатора української мови⁴ учасники проекту здебільшого використовували традиційні для пострадянського простору способи: конвертували вже готові аудіокниги або ж спершу озвучували потрібну книгу з залученням волонтерів, а тоді конвертували її у DAISY.

Характер літератури для конвертації у DAISY підказав життя. Спершу організатори проекту взяли конвертувати будь-яку аудіовану цифрову літературу українською мовою, що була доступною на вітчизняному ринку й у мережі Інтернет. Проте останньої відчутно бракувало: зібраний із різноманітних джерел фонд сягав близько 700—800 позицій.

¹ Найпоширеніші моделі дейзі-плеєрів: PlexTalk Pocket, Plectalk Linio, Plectalk Pocket Linio (виробник — Shinano Kenshi Corporation, Японія); Victor Reader Stream, Victor Reader Stream 2, Victor Reader Stratus 12M, Blaze EZ (виробник — Human Ware, Канада); Milestone (виробник — Bones Inc, Швейцарія).

² PRS (Plectalk Recording Software) — одна з програм для конвертації звукових книг у формат DAISY. Програма є безкоштовною, її можна завантажити в мережі Інтернет. Для виготовлення дейзі-книг використовують також безкоштовну програму OBI.

³ Чимало країн Європи та Америки виготовляють дейзі-книги за допомогою роботизованих синтезаторів мови, наближених до людського голосу. Існують синтезатори чоловічого та жіночого голосів. У Швеції завдяки використанню синтезаторів мови щороку виготовляють від 3000 до 6000 аудіокниг у форматі DAISY; щодня незрячим громадянам пропонують до 80 періодичних видань у форматі DAISY, озвучених за допомогою синтезатора мови.

⁴ Тепер триває робота над створенням синтезатора української мови під робочою назвою “Наталка”. Дотепер інваліди зі зору при використанні комп’ютера застосовували розроблений львівським програмістом *Ярославом Козаком* синтезатор “Ukrvox” (робоча назва “Ігор”, оскільки він нагадує голос відомого українського диктора Ігоря Мурашка). Застосовуються також роботизовані синтезатори MuMouse, Nufon до програми екранного доступу Jaws, безкоштовна програма NVDA. Часто незрячі користувачі вимушено встановлюють російськомовні синтезатори, наближені до людського голосу.

Обраний принцип висвітлив одну з нагальних проблем сучасності — надзвичайно низьку кількість цифрових аудіокниг рідною мовою. Для порівняння: до послуг незрячих читачів України тепер пропонується понад 20000 позицій цифрових аудіокниг російських авторів, частина яких має відверто антиукраїнське спрямування. Незрячий читач, у якого 24 години на добу є вільними, не завжди маючи можливість покинути стіни власної домівки, щоб потрапити до спеціалізованої бібліотеки, залишається без права вибору і на тлі критично малої кількості україномовної літератури вимушено читає книги російською мовою. Чи варто говорити в цій ситуації про причини програної Україною інформаційної кампанії?!

Організатори міжнародного проекту зауважили ще одну порожню нішу — відсутність підручників і посібників, адаптованих для незрячих і слабозорих студентів вищих навчальних закладів. Чимало українських вишів люб'язно відчиняють двері для “особливих” абітурієнтів, надаючи їм низку пільг при вступі. Проте жоден з них не подбав про головне — створення доступної навчально-методичної бази, особливо для студентів із вадами зору. Подібна ситуація спостерігається і в середній освіті, особливо якщо йдеться про незрячих школярів, які навчаються поза межами спеціальних інтернатів.

Оксана Потимко (фото зверху) і Петро Хімка (фото знизу) демонструють переваги і характеристики дейзі-плеєра

Враховуючи дійсний стан справ, організатори проекту ще на старті визначили два пріоритети у створенні дейзі-книг:

- 1) література українською мовою;
- 2) навчальні посібники і підручники.

Паралельно з конвертацією готових аудіокниг у формат DAISY розпочався процес аудіювання навчальної, наукової, дитячої літератури. Для цього використовувались усі можливі шляхи: через прес-службу міської ради, веб-сторінку організації, Facebook поширювались анонси про пошук волонтерів для начитування книг, проводились презентаційні семінари у публічних бібліотеках України, залучався ресурс центрів зайнятості з метою включення в роботу безробітних громадян. Внаслідок цього чимало небайдужих людей зголосилися допомогти в начитуванні літератури для незрячих. Серед них — бібліотекарі, журналісти, переселенці зі зони АТО, актори, батьки дітей з вадами зору. Протягом неповних 9-ти місяців організаторам вдалося поповнити фонд цифрової аудіолітератури на близько 400 позицій. Частину книг оцифрувала центральна спеціалізована бібліотека для сліпих ім. М. Островського УТОС.

У межах шведсько-українського проекту були організовані науково-практичні семінари і майстер-класи в усіх регіонах України. Семінари залучали не лише обласні центри, але й міста обласного підпорядкування. Загалом вдалося організувати близько 90 семінарів і майстер-класів, у тому числі — за участю представників академії “Svefi”. Семінари проводились для різних категорій слухачів: бібліотекарів, інвалідів зі зору, викладачів і студентів ВНЗ. Головна мета семінарів полягала у тому, щоб поінформувати зацікавлених осіб про новий для вітчизняного ринку формат DAISY, показати його очевидні переваги, залучити ВНЗ до початку роботи над адаптацією літератури. Під час семінарів модератори проводили інтерактивні тренінги, що викликали жвавий інтерес слухачів, навчали їх “читати” рельєфні малюнки на дотик і коментувати мультиплікаційні фільми для своїх умовно незрячих колег⁵. Є сподівання, що робота організаторів проекту не минеться на марно, і що через кілька років українські виші матимуть у своїх фондах підручники для незрячих студентів.

У межах проекту для 20 інвалідів зі зору були закуплені апаратні дейзі-плеєри *PlexTalk Pocket 1*. Передача дейзі-плеєрів здійснювалась лише після виготовлення учасником щонайменше 50 % запланованих матеріалів.

Отже, на українському ринку тифлотехніки вже з'явилися перші 20 власників достатньо дорогого обладнання, яке в недалекому майбутньому стане доступним для більшості інвалідів зі зору.

Дейзі-плеєри, окрім описаних вище, мають ще кілька корисних функцій. Чи не найголовніша — доступ до online-контенту: після вступу України до між-

народного консорціуму DAISY вітчизняні користувачі матимуть нагоду скористатися фондами будь-якої бібліотеки світу, не виходячи з власних домівок. Дейзі-плеєр має також важливу для учня чи студента функцію диктофона: записаний на лекції чи уроці матеріал можна миттєво конвертувати у DAISY, розставивши зручні голосові закладки. Неоціненне значення обох функцій можна збагнути при написанні статей, дипломних робіт, дисертаційних робіт, при підготовці незрячих до іспитів.

Робота над виготовленням Першої української дейзі-бібліотеки в рамках міжнародного шведсько-українського проекту триватиме до грудня 2015 р. Відтак, увесь створений контент планується оприлюднити на одному з Інтернет-ресурсів. Список уже виготовлених дейзі-книг, який постійно оновлюється, зараз можна знайти на веб-сторінці www.openlife.lviv.ua в розділі “Останні новини”. Варто зазначити, що, попри завершення офіційного терміну реалізації проекту, робота над виготовленням дейзі-літератури триватиме й надалі.

Діяльність у межах проекту по DAISY відкрила чималий пласт проблем, які потребують негайного розв'язання. Деякі з них окреслювались вище: відсутність підручників для незрячих студентів у вишах, низька кількість цифрової аудіолітератури українською мовою, очевидне відставання України на шляху застосування сучасних інформаційних технологій для користувачів із вадами зору.

Проте проект виокремив ще деякі проблеми законодавчого характеру. По-перше, необхідно було узаконити DAISY як спеціальний формат літератури з функцією навігації. По-друге, вартувало ввести у чинну постанову Кабінету Міністрів України № 321 від 05.04.2012 оновлений і розширений перелік засобів реабілітації для інвалідів зі зору, який охоплює дейзі-плеєр та інші сучасні технології. По-третє, слід ввести в норму принцип, згідно з яким кожне видавництво зобов'язане один електронний (у форматі MSWord) примірник твору передавати у фонди центральної спеціалізованої бібліотеки УТОС з дозволем на його адаптацію для незрячих і слабозорих читачів. Така адаптація передбачає публікацію рельєфно-крапковим шрифтом, озвучення і конвертацію у DAISY без згоди авторів з некомерційною метою. При цьому, звісно, зберігаються усі вихідні дані: прізвище та ініціали автора твору, дата і місце видання первинного твору тощо.

Організатори проекту самостійно прописали ці та інші норми в законопроекті, який передбачав внесення змін і доповнень до кількох чинних Законів України.

Опрацьований законопроект у лютому 2015 року винесено на розгляд голови Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України *Л.М. Гриневич*, знайомої з інноваційною діяльністю Української спілки

⁵ Експеримент чітко показав, що добре відомі мультиплікаційні фільми при відімкненні зорового каналу стають незрозумілими і плутаними, а правильна відповідь на поставлені запитання можлива лише після ввімкнення додаткової звукової доріжки зі спеціальним коментарем.

інвалідів та “Ресурсного центру” Львівської політехніки. Водночас із узаконенням DAISY та норм для вітчизняних видавництв, законопроект передбачав упровадження принципів аудіодискрипції (тифлокоментування) візуальних творів для глядачів із глибокими порушеннями органів зору⁶.

15 липня 2015 року законопроект під назвою “Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо розширення доступу незрячих до виданих творів у спеціальному форматі” був зареєстрований у Верховній Раді України під номером 2368-А. Оскільки законопроект практично безперешкодно пройшов усі держкомітети і служби (зокрема, Державний комітет з питань інтелектуальної власності), маємо надію на швидке і незмінне його схвалення в українському Парламенті.

На усьому відтинку роботи над створенням Першої української дейзі-бібліотеки, що стартувала завдяки шведсько-українському проекту, до розв’язання низки глобальних питань поступово долучались місцеві та державні органи виконавчої влади. Так, партнерами проекту стали Міністерство культури України, Департамент з питань культури, національностей і релігії Львівської ОДА, Управління культури Львівської міської ради, Львівський міський центр зайнятості, Національний університет “Львівська політехніка”, Комітет з питань науки та освіти Верховної ради України, Міністерство освіти і науки України. Кожна з перелічених структур охоче долучалась до розвитку нового для вітчизняного терену напряму, усвідомлюючи вагомість і гостроту вирішуваної проблеми.

Так, центр зайнятості скеровував дикторів з числа безробітних громадян, переважно переселенців зі сходу України, яким виплачував зарплатню за начитання літератури в рамках так званих “громадських робіт”⁷. Міністерство культури України в межах власного проекту “Взаєморозуміння” підтримало і профінансувало проведення серії науково-практичних семінарів і майстер-класів зі створення дейзі-книг у Закарпатській, Рівненській, Херсонській областях⁸. Департамент культури Львівської ОДА допоміг в організації та проведенні 30 науково-практичних семінарів на території Львівської області, якими

вдалось охопити міста, містечка, райони, селища і залучити до начитання книг найбільшу чисельність волонтерів із числа бібліотечних працівників⁹. Управління культури Львівської міської ради виділило кошти для оплати послуг студії звукозапису, завдяки чому вдалось записати 146,26 годин готового аудіо-матеріалу — підручників і посібників для середньої та вищої школи¹⁰. Ось так вдалі партнерства поступово принесли очевидний і плідний кінцевий результат.

Таким чином, упровадж майже півтора року організаторам проекту завдяки поєднанню громадської ініціативи, волонтерства, наукового потенціалу, бюджетного фінансування, вдалої промоції вдалося досягти таких результатів:

- 1) навчити 20 інвалідів зі зору мистецтву створення дейзі-книг;
- 2) поширити інформацію про DAISY серед публічних і наукових бібліотек, провідних вишів України, охопивши близько 4000 слухачів;
- 3) відвідати з семінарами усі обласні центри України, провівши близько 90 майстер-класів і тифлотренінгів;
- 4) передати цільовій аудиторії програми і мікрофони для створення дейзі-книг;
- 5) придбати 20 дейзі-плеєрів для українських користувачів з вадами зору;
- 6) виготовити 1320 книг у форматі DAISY¹¹;
- 7) озвучити близько чотирьох сотень позицій літератури, переважно навчальної та дитячої;
- 8) розробити законопроект, зареєстрований у ВРУ 15.07.2015 р. №2368-А;
- 9) об’єднати Україну на шляху вирішення поточних проблем осіб із вадами зору;
- 10) змінити ставлення суспільства до осіб з особливими потребами.

Наприкінці статті варто наголосити, що організатори проекту не володіють жодними обіговими коштами, не мають будь-якої стабільної фінансової підтримки, врешті — є повністю незрячими людьми, які не мають асистентів або супроводу. Але... Наполегливість і рішуче бажання зробити світ довкола себе кращим долає перепони на шляху до мети, а підтримка і добре слово зрячих людей додають наснаги й віри у власні сили. ■

⁶ Про аудіодискрипцію (тифлокоментування) візуальних творів див. в одному з наступних випусків журналу.

⁷ Протягом кількох останніх років неурядові організації, не володіючи обіговими коштами і не маючи змоги утримувати оплачуваний штат працівників, активно використовують запроваджену центром зайнятості нову соціальну послугу — тимчасові громадські роботи. Громадська організація на підставі договору з центром зайнятості приймає на роботу безробітних громадян відповідно до анонсованих нею спеціальностей і кваліфікаційних характеристик. Заробітну плату тимчасово працевлаштованим виплачує центр зайнятості.

⁸ Проект Міністерства культури України “Взаєморозуміння” втілювався у 2014 р.

⁹ Науково-практичні семінари і майстер-класи в публічних бібліотеках Львівської області тривали протягом січня—березня 2015 р.

¹⁰ Підтриманий управлінням культури Львівської міської ради соціально-культурний проект “Перша українська дейзі-бібліотека” реалізовувався у травні—липні 2015 р. Виготовлено 11 підручників для 5-го класу та юридичного й історичного факультетів університету.

¹¹ Кількість літератури станом на 22.09.2015 року сягала 1412 книг.